

IMOM ABU HANIFANING O‘Z DAVRI ULAMOLARI BILAN OLIB BORGAN BAHS-MUNOZARALARINING YOSHLAR MA‘NAVIY- AXLOQIY TARBIYASIDAGI O‘RNI

Mirzachayev Adhamjon

Alfraganus universiteti Alfraganus Xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi ilmiy xodimi
O‘zbekiston Milliy universiteti Huquqiy fanlar kafedrasida mustaqil tadqiqotchisi
ORCID:0009-0007-5501-9621

ANNOTATSIYA

Shariat ilmida shariat ulamolari turli masalalarda o‘zaro bahslashadilar va bu bahslarda masalalar o‘z yechimini topadilar, degan ijmo mavjud. Shariat muhokamasining o‘ziga xos shartlari borki, hamma ham ularga amal qilmaydi. Bu masalada Imomi A‘zam boshqalarga o‘rnak bo‘lgan, manbalar xabar bergan. Mazkur maqolada Imom Abu Hanifa (r.a.)ning o‘z davri ulamolari bilan munozara qilganliklarini o‘rganishga va uni o‘rgatish usullari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: shariat, ilm, ulamo, bahs, yechim, manba.

АННОТАЦИЯ

В науке шариата существует консенсус, что шариатские ученые спорят друг с другом по различным вопросам, и вопросы решаются в этих дебатах. Обсуждение шариата имеет свои собственные условия, которым не все следуют. В этом вопросе имам Азам подал пример другим, сообщают источники. В этой статье рассматривается изучение дебатов имама Абу Ханифы (р.а.) с учеными его времени и его методов обучения.

Ключевые слова: шариат, наука, учёные, спор, решение, источник.

ABSTRACT

In the science of Shariah, there is a consensus that Shariah scholars argue with each other on various issues, and issues are resolved in these debates. Shariah discussion has its own conditions that not everyone follows. In this matter, Imam Azam set an example for others, sources reported. In this article, we will study the debates of Imam Abu Hanifa (r.a.) with the scholars of his time and talk about the methods of teaching him.

Key words: shariah, science, scholars, dispute, solution, source.

KIRISH

Imom Abu Hanifa bahslarida alohida uslubga ega edi. Imomlar suhbatdoshiga hurmat bilan munosabatda bo‘lib, boshqa odam xafa bo‘lmasin, o‘z hurmatini yo‘qotib qo‘ymasin deb niyatlarini bildirar edilar. Suhbatdoshni hurmat qila bilish munozaraning birinchi sharti bo‘lib, imom shogirdlarga o‘rgatgan, chunki ziddiyat suhbatdoshni hurmat qilmaslikdan boshlanadi. Imom Abu Hanifa va Imom Avzoiy o‘rtasidagi bahs hanafiylik mazhabi yetakchisining bahs uslubiga misol bo‘la oladi. Sulaymon Shozkuniy aytadilar: Sufyon ibn Uyaynaning: Imom Abu Hanifa va Imom Avzoiy Makkadagi Hannotin hovlisida birga o‘tirgan ekanlar, deganini eshitdim. Imom Avzoiy Imom Abu Hanifadan nega rukuga ketayotganda qo‘lingizni qulog‘ingizga ko‘tarmaysiz, deb so‘radi.

Imom Abu Hanifa (r.a.) aytdilar: Chunki bu holatda Rasulullohdan (s.a.v.) sahih hadis yo‘q edi. Imom Avzoiy (r.a.): “Bu ishda sahih hadis yo‘q, deb qanday aytasan? Zahriy Solim Solimdan, otalari Abdulloh ibn Umardan (r.a.) va u Rasululloh sollallohu alayhi vasallamdan rivoyat qilganlarida, Rasululloh sollallohu alayhi vasallam namozning boshida va namozga ketayotganlarida qo‘llarini ko‘tarar edilar. Ta‘zim qilib, sajdadan qaytganida, yana shunday qilardi Imom Abu Hanifa (r.a.) Avzoiyga (r.a.) javob berib dedilar: Hammod Ibrohimdan, Alqama va Asvaddan va Abdulloh ibn Mas‘uddan (r.a.) Rasululloh (s.a.v.) faqat muborak qo‘llarini ko‘targanlarini rivoyat qiladilar. Namozning boshida va shunday bo‘ldi. Namoz vaqtida buni takrorlamadilar. Imom Avzoiy (r.a.) aytdilar: Men Zahriy va Solimdan, Abdulloh ibn Umar (r.a.) esa Rasululloh (s.a.v.)dan, siz Hammod va Ibrohimdan gapirasiz. Imom Abu Hanifa (r.a.) aytdilar: Hammod Zahriydan, Ibrohim Solimdan ham ilmidir. Abdulloh ibn Umar (r.a.)da Rasululloh (s.a.v.) bilan suhbatlashish fazilati bor, lekin Alqama fiqh ilmida undan kam emas. Asvad ilmida ham buyuk fazilatdir.

Abdulloh ibn Mas‘ud (r.a.) esa Rasululloh (s.a.v.)ning fazilati va ilmdagi o‘rni to‘g‘risida tortishib bo‘lmaydigan mashhur sahobalardandir. Imom Avzoiy (r.a.) Imom Abu Hanifa (r.a.)ning bu tushuncha va hikmatlari oldida sukut saqladilar va boshqa hech narsa demadilar¹.

¹ Мавлоно Абўмуъаммад Мирзотоъир ибни Давлат ибни Халифатоъир. Кашф-ул-Нъакикат фӣ манокіби Имом-ил-Аъзам Абўъанифа. \Мирзотоъир ибни Давлат. - Душанбе. 2017. 280 с.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Imom Abu Hanifaning bahslash uslubi shu ediki, u ulamolar va ulamolar bilan kuchli dalillar, ya'ni oyat va hadislar bilan suhbatlashar, johil va nodon odamlarni aql-idrok bilan fikrlashga, aqlarini ishga solishga majbur qilar edi. Bir kuni o'sha Zahhok Kufada xalqni qirg'in qilishga buyruq berdi. Imom Abu Hanifa bu fatvoni eshitib, Zahhok huzuriga kelib, bu odamlar qanday gunoh qildilar? Zahhok dedi: — Hammalari murtad bo'ldilar. Imom Abu Hanifa aytdilar: - Bu odamlar ilgari boshqa din va mazhabda bo'lganmi yoki bir din va mazhabdami?

Zaxok dedi: — Gapingizni yana takrorlang!

Imom Abu Hanifa (r.a.) unga maqsadini yanada aniqroq bayon qildilar. Zaxok askarlariga dedi: — Qilichlaringizni qiniga soling, men xato qildim². Imom Abu Hanifa (r.a.) har qanday vaziyatda xalq tarafida bo'lib, xalqi va yurti tinchligi va xavfsizligi uchun doimo jonini fido qilgan. Bu o'zi bilan birga mehr-muhabbat, vatanparvarlik, g'ayrat, g'ayrat va jasoratni o'zida mujassam etgan uslub va uslubdirki, biz, tarixning bu ulug' zoti mashabining izdoshlari undan mardlik, vatanparvarlik, g'ayrat va erkalikni o'rganishimiz va unga o'rgatishimiz kerak.

Imom Abu Hanifa (r.a.) "Al-Vosiyat" kitobida shogirdlari va suhbatdoshlari uchun bir qancha vasiyatnomalar yozgan³. Imom Abu Hanifa (r.a.) ham bir qancha qisqa risolalar yozganlar, ba'zi mazhab ulamolari ularga sharhlar yozganlar⁴. "Fiqhi akbar" kichik risola bo'lsa-da, ma'nosi teran bo'lsa-da, bugungi kungacha olimu ulamolar e'tiborini tortgan kitobdir. Bu kitobni Imom Abu Hanifa (r.a.) bir qancha rivoyatlar bilan rivoyat qilganlar. Ulardan biri Hammod ibn Abu Hanifa (r.a.)ning ushbu kitobga Mulla Ali qori (r.a.) mufassal sharh yozgani haqidagi rivoyati bo'lib, bugungi kunda ham talabalar va olimlar undan foydalanmoqda. Yana biri bu kitob Abulmutey rivoyati Balxiy "Absat fiqh" deb atalishini va Samarqand viloyatining mashhur allomasi Abulaysiy Samarqandiy bu kitobga sharh yozganligini rivoyat qiladi. Shuningdek, Ato ibn Ali Jurjoniy ushbu kitobga sharh yozgan va boshqa mashab olimlari ham bu ikki kitobga sharhlar

² Муъаммад ибни Солеъи Саймарӣ. Ахбори Абӯъанифа ва асñoбуъу. Муъаммад ибни Солеъ. Деълӣ: Доират-ул-маорифи Низомия, 1326 ӯильрӣ. -389 с.; Симои Имоми Аъзам Абӯъанифа(рӯ). -Душанбе: Паёми ошно, 2009, -304 с.

³ Сулаймони Ғоваљӣ. Абӯъанифаи Нуъмон. \Сулаймони Ғоваљӣ. Бейрут: Дору-ул-иъёи туроси арабӣ, 1988. 222 с.

⁴ Абулфараљ Муъаммад ибни Исñoқ машъур ба Ибни Надим. АлФеърист.\Абулфараљ Муъаммад ибни Исñoқ.-Мадина: Муассисат-ул-Фурқон. 2009. 200 с.

yoʻzganlar⁵. Ayrim tarixchilar “Fiqhi akbar» kitobini Abu Mansur Moturidiyga nisbat berishgan, bu xato⁶. Baʼzi tarixchilar “Fiqhi akbar» kitobi Imom Abu Hanifa tomonidan yozilgan kitob degan yuqoridagi fikrga qoʻshilmaydi. Bu toifa tarixchi va mufassirlar ushbu kitob Moturidiy va Ashʼariylarning fikriga asoslanib yaqin tarixda yozilgan, degan fikrdadirlar, chunki bu kitobda Imom Abu Hanifa (r.a.) zamonlarida tilga olinmagan soʻzlar bor, hatto Imom Abu Hanifadan oldingi asrda ham “Fiqhi akbar»da moʻjiza, fazilat, fazilati ajratish kabi masalalar tilga olinmagan. Istridoj. Imom Abu Hanifa (r.a.) kalimalarining muarrix va tafsirchilaridan iborat bu guruh aytadilar: Balki bu soʻzlar Moturidiy (r.a.)ning fikrlariga koʻra keyingi asrlarda ham ushbu kitobga kiritilgandir⁷.

Bizning fikrimizcha, bu tarixchilar Imom Abu Hanifa (r.a.)ning taʼlim uslubi va uslubi va shaxsiyatini tan olmaganlar yoki ularni toʻgʻri bilmaganlar va xurofot tufayli ularga koʻz bilan qarashadi, chunki xolisona kirsangiz. Imom Abu Hanifa (r.a.) mazhabi boʻlsa, unda faraziy masalalar Imom Abu Hanifa (r.a.) soʻzlari oʻrtasida juda koʻp farq borligini koʻrasiz. YAʼni, Imom Abu Hanifa baʼzan shogirdlari va suhbatdoshlari oʻrtasida hech kimning xayoliga kelmagan masalalarni koʻtaradilar, biroq ulardan baʼzilari hayron boʻlib: “Shunday voqea boʻlganmi? Bunga javoban Imom Abu Hanifa (r.a.) aytadilar: “Biz voqea sodir boʻlishidan avval uning yechimini qidiramiz, agar sodir boʻlsa, hayron qolmaylik»⁸.

Imom Abu Hanifa (r.a.) mazhabining fiqh kitoblari yuqoridagi gaplarga dalildir. Ehtimol, bu tarixchilarni shubhaga solgan gaplar Imom Abu Hanifa (r.a.)ning zakovati va hikmatlaridan kelib chiqqan faraziy masalalardandir. Xudoning oʻzi donoroqdir. Xulosa “Fiqhi akbar» tavhid tamoyillari va sahih eʼtiqodlarni bayon qiluvchi kitobdir. Imom Abu Hanifa (r.a.) bu kitobda ilohiy masalalarni yoki boshqacha qilib aytganda, diniy masalalarni talabalar uchun oson va tushunarli qilish uchun oʻz uslubida, tushuntirmasdan, dalil keltirmasdan, juda qisqacha aytib oʻtgan. Ikki masala bundan mustasno, ulardan biri Qurʼon tilovati, ikkinchisi esa Alloh taolo uchun Yad (qoʻl) va Vajh (yuz) va nafsni (tabiat) zikr qilishdir. “Fiqhi akbar» iymon va islom, kufr va fahsh (Allohning amridan tashqariga chiqish, yaʼni qilmayapti) Xavorij fikridan oʻz oʻquvchisiga

⁵ Шайх Муъаммад Абӯзаъра. Абӯъанифа ӈаётуъу ва асруъу ва ороуъу ва фикъуъу. \Шайх Муъаммад Абӯзаъра. Мадина: Мактабат-ул-Ватанӣ, 2002.- 222 с.

⁶ Абӯмансури Мотуридӣ. Шаръи фикъи акбар.\ Абӯмансури Мотуридӣ. Пешовар: Мактабат-ул-ӈаккониъ, 1355 ӈильрӣ. 240 с

⁷ Шайх Муъаммад Абӯзаъра. Абӯъанифа ӈаётуъу ва асруъу ва ороуъу ва фикъуъу. \Шайх Муъаммад Абӯзаъра. Мадина: Мактабат-ул-Ватанӣ, 2002.- 222 с.

⁸ Симои Имоми Аъзам Абуъанифа(рӈ). -Душанбе: Паёми ошно, 2009, -304 с.

ko'proq ahamiyat bergan(Xavorijlar Payg'ambarimiz (s.a.v.)ning xalifasi va kuyovlari Usmon Zinnuraynni vahshiyarlarcha shahid qilganlarni nazarda tutadi). Mo'taziliylar esa: "Katta gunoh tufayli inson iymondan chiqarib, kufrga yetmaydi, lekin kufr bilan iymon o'rtasida joy bor. Ikkalasing fikri botildir⁹, ogohlantir.

XULOSA

Xulosa qilib aytilish mumkinki, Imom Abu Hanifa (r.a.) bu kitobda xavorijlarning fikrini inkor etib, qadariyalarning fikri va e'tiqodlari haqida so'z yuritganlar (Bu guruh "Qodiriya» deb nomlanadi, chunki ular qadriyatga ishonmaydilar va banda o'z rivoyatining yaratuvchisi ekanligiga ishonadilar) amallar, Alloh emas).-ul-aqidat- itTahaviy. 1/68), ham uni inkor etib, bandalarning barcha harakatlarini Allohga nisbatlaydi. Imom Abu Hanifa (r.a.) bu kitobda Alloh taoloning sifatleri va payg'ambarlarning ma'sumligi va payg'ambarlarning mo'jizalari va avliyolarning fazilatleri va oxirtda Allohni ko'rish va din, shafolat ma'nosi haqida so'z yuritadi. Va amallar o'lchovi, jannat va do'zax, Qabr azobi o'quvchiga aniq va tushunarli tarzda tushuntiriladi. Imomi A'zam (r.a.) mazhabidagilar bu kitobni Ahli sunna val jamoat fikriga muvofiq o'qib, bilish orqali o'z fikr va e'tiqodlarini to'g'rilashlari mumkin. "Absot fiqhi» ham ray bobida va Abu Mutiy rivoyatiga ko'ra gapiradi.yozilgan Abuumute Hakam ibn Abdullohi Balxiy Imom Abu Hanifa (r.a.)ning shogirdlaridandir. O'lgan yili hijriy 373-yilda ko'rsatilgan Abolaisi Samarqandiy (r.a.) bu tezis bilan bog'liq.

REFERENCES

1. Муъаммад ибни Солеъи Саймарӣ. Ахбори Абӯъанифа ва аснбууъу. Муъаммад ибни Солеъ. Деълӣ: Доират-ул-маорифи Низомия, 1326 ӯильрӣ. -389 с.; Симои Имоми Аъзам Абӯъанифа(рнъ). -Душанбе: Паёми ошно, 2009, -304 с.
2. Сулаймони Ґовалӣ. Абӯъанифаи Нуъмон. \Сулаймони Ґовалӣ. Бейрут: Дору-ул-иъёи туроси арабӣ, 1988. 222 с.
3. Абулфараъ Муъаммад ибни Иснӯк машъур ба Ибни Надим. АлФеърист.\Абӯлфараъ Муъаммад ибни Иснӯк.-Мадина: Муассисат-ул-Фуркон. 2009. 200 с.
4. Alimovna, E. Y., Alimovna, E. G., & Burievna, M. S. (2020). Historical Stages Of Innovative processes In Higher Education Of Uzbekistan. *Solid State Technology*, 63(6), 9824-9834.

⁹ Ибни Абӯлиззи Ёанафӣ. Шаръ-ул-ақидат-ит Таъовӣ. \Ибни Абӯлиззи Ёанафӣ. Бейрут: Ал-Мактабат-ул-исломия. 1391 ӯильрӣ. -880 с.